

İSLÂM İLMİNİN AVRUPA'YA ETKİLERİ

OKTAY ASLANAPA*

İslâm ilim, kültür ve sanatının o zamanki Avrupa Ortaçağ kültüründen çok üstün olduğu bugün bilinen bir gerçektir. Fakat bunun anlaşılması uzun zahmetli çalışmalar ve mücadeleler sonunda mümkün olmuştur. Bu yolda en çok emeği ve hizmeti geçenlerden biri de yakın zamanda kaybettiğimiz değerli bilim adamı Ord. Prof. Dr. Aydın Sayılı olmuştur.

Avrupa Ortaçağ kültürü yalnız geç antikitenin Batı Roma mirasını İslâmlar kanalı ile devralmıştı. İslâmlar aynı zamanda Doğudan İran mirasını da işlediler ve bunu Avrupa'ya nazaran çok kısa bir zamanda da başardılar. Avrupa'dan çok üstün orijinal bir İslâm kültürünün yaratılması için ikiyüz yıldan az bir zaman kâfi gelmiştir. Samerra ve Bağdat'ta meydana getirilen İslâmî yapılar Kterifon'daki Sasanî yapılarından daha büyük ve muhteşemdi. Kudüs'te Kubbet el-Sahra'nın ve Şam'da Emeviye Camii'nin mozayikleri bütün Antikite ve Bizans sanatından daha üstün olup aynı ayarda daha önce benzerleri yapılamamıştı.

Dokuzuncu yüzyılda, Bağdat ve Samerra'nın kültür düzeyi ondördüncü yüzyıl başındaki Roma veya Floransa kültür düzeyine uygundur. İslâm ve Türk dünyasının bu büyük üstünlüğü ancak ondördüncü yüzyılda mesafe kaybetmeye başlamıştır. O zamana kadar, İslâm kültürü birçok alanlarda idareyi eline almış olup, Avrupa ile münasebetlerde tesir eden, hâkim olan kendisi idi.

İslâmlarda ilim de çok yüksek olup Avrupa ancak yüzyıllar sonra aynı zirveye erişebilmiştir.

Halife Mütevekkil (847-860) Bağdat'ta ilmî araştırmalar ve tercüme için bir mektep kurmuştu. Burada, Grek dili ve Grek ikonografi geleneği öğretiliyor, eserler terceme ediliyordu. Bu mektebe bağlı bir merkezde, Grek felsefesi, tıp, tarih, coğrafya, astronomi, astroloji kitapları ve edebî metinler kopya edilip, bunların çoğu özellikle ilmî ve teknik olanlar resimlendiriliyor, tekste birlikte resimlerde alınıp bunlardan faydalanılıyordu. Avrupa bu yoldan Antik medeniyeti öğrenmiştir. Bu konuda ele alınan en önemli çalışmalardan biri, Dioskorides'in *De Materia Medica* adı ile

* Prof. Dr., Sanat Tarihçisi, Emekli Öğretim Üyesi.

tanınan Grekçe eseridir. Neron ve Vesposyen zamanında Adana'ya yakın Anavarza'da (bugün Ceyhan'a bağlı bir köy olan Aynzerba) yaşamış bir Grek hekimi olan Dioskorides eserini birinci yüzyıl ortalarında yazmıştır. Faydalı ot ve bitkilerin özellikleri ve bunlardan yapılan ilâçlar konusundadır. Eser, beş makaleden ibarettir.

Birinci makale: Aromalar, yağlar, merhemler, ağaçlar ve bunlardan alınan özler, reçineler ve meyveler.

İkinci makale: Hayvanlar, bal, süt, yağ sonra hububat cinsleri ve sebzeler, sarımsak, soğan, hardal.

Üç ve Dördüncü makaleler: Kökler ve bunlardan çıkarılan özler, otlar ve tohumlar.

Beşinci makale: Asma bağ, şaraplar ve madenler konusundadır.

Uzun geziler yapmış ve özellikle botanikle uğraşmış olan, Dioskorides kendinden önceki kaynaklardan ve kaybolmuş yazmalardan geniş ölçüde faydalanmıştır. Onun yazıları, geç Antikite ve Ortaçağda kesin bir önem kazanmıştır. Materia Medica, binbeşyüz yıl boyunca, tıp ilminin esası Batı dünyasının ilâç bilgisine ve eczacılığına temel olmuştur. Zamanımıza gelen Grekçe yazmalar sayılıdır. En eskisi 400 yıllarından bir papirus parçası olarak, XIII. yüzyıla kadar uzanan sekiz Grekçe nüsha ile, 9 ve 12. yüzyıllar arasında altı Lâtince nüsha vardır.

Tam olarak en eski resimli nüsha, 512'de İstanbul'da hazırlanan Dioskorides yazması Viyana Millî Kitaplığında N.B. bulunmaktadır. İmparator Ferdinand'ın elçisi Busbecq 1565'lerde İstanbul'da bir Yahudiden satın alarak, Viyana'ya götürmüştür. Codex Vindobonensis adını alan 38x33 ebadındaki bu nüsha 524'de ölen Prenses Juliana Aniciya için hazırlanmış olup, merkezin büyük üslûbunu temsil eder, Helenistiktir. Galla Placidia'nın kızı olan Romalı Prenses Juliana doğuda Konsul olan Flavius Aerobindus'un hanımı idi ve bu sebeble İstanbul'da yaşıyordu. Birçok kilise yaptırmıştı. Bunlardan biri Saraçhane başında kazıları yapılan Poliochotos Kilisesi Roma'dan gelen mimarlar tarafından 4,5 yılda tamamlanmıştır.

Kitabın başlık sayfasında Juliana'nın enteresan bir portresi vardır. Dioskorides birkaç defa resmedilmiştir. Altın sırmalı zengin elbiseli Juliana gösterişli şekilde tahtta oturuyor. Kesişen iki karenin sekiz köşesinden her birine bir harf ile Juliana yazılmıştır. Yanlarda iki antik figür Megalopsychia ve Phronesis (tefekkür) yer alıyor. Solda kanatlı bir cin ona bir kitap sunuyor (inşaatı sevme arzusu), saray merasimine göre erguvanî renk pabuçlarını öpen kadın (sanatlara şükrandır). Sahnenin etrafında, onun

İstanbul'da 512'de bir kiliseyi yaptırması canlandırılıyor. İskele kurma, testere işi, badana gibi, biri sehpa da resim yaparken, diğeri onun yanında boyaları hazırlıyor. Tek bir portrede bütün bu sahneler usta bir kompozisyonla bir araya toplanmıştır.

Bir seri Grekçe orijinal yazma kaynak ve model olarak saklanmış olup, bu yazmalardaki geniş Arapça haşiyeler bunların Müslüman âlimlerce devamlı incelendiğini ispat eder.

Zamanımıza gelmiş olan en eski Arapça nüsha, *Kitâbü'l-Haşâiş fi Heyulai'l-İlâci't-Tıbb* ancak 1083 tarihlidir, fakat kolofonunda bunun 990 tarihli daha eski bir nüshadan alındığı kaydedilmiştir ki onun da Bağdat Mektebi'nde yapılan bir tercemeden istinsah edildiğini tahmin edebiliriz.

Kortoba'da Hişam II.nin Sarayında yaşamış ibn Culcul adı ile tanınan Süleyman bin Hasan 982'de Dioskorides'in kitabından, "basit ilâçların adlarının açıklanması" diye bir eser hazırlamıştır. Sonradan kaybolan bu kitaptan bazı bölümler ibn Culcul'un ibn Usaybia tarafından yazılan *Uyûnu'l-Enba fi Tabakati'l-Etibba* adlı hayat hikâyesinde kalmıştır.

Süleyman bin Hasan (ibn Culcul)'un kayıtlarına göre Dioskorides yazması ilk defa Grekçe orijinalden Bağdat'ta Arapçaya çevrilmiştir. Mütercim olarak İstefan ibn Bazil (Stefanos Basileos) adı verilmektedir. Bunun Bağdat âlimler ve mütercimler okulunun baş müderrisi Grek ve Süryanî dillerini ve yazılarını bilen büyük âlim Hüneyn bin İshak el-İbadî (809-873)'nin talebesi olduğu şüphesizdir. Stefanos, Halife tarafından bunun tercemesi ile görevlendirilmişti. Fakat kendisi yeterli olmadığından Hüneyn onun üzerinde çalışmayı gerekli gördü. Yalnız onun yazdığı nüsha da tam olgunlaşmış değildi. Bu hali ile İspanya'ya geçerek nesiller boyunca üzerinde çalışıldı. Stefanos birçok Grekçe bitki adlarının Arapça karşılığını bulamadığı için bunları sadece Arap harfleri ile yazmıştı.

Ancak üç yüzyıl boyunca tekst üzerinde Grek âlimlerinin işbirliği ve özellikle büyük âlim ve Grekçe teksti tam olarak açıklayan el-Şerif el-İdrisi (1100-1166)'nin çalışmaları ile tam Arapça sinonimler listesi meydana getirildi. Grekçe Kodeksin resimleri tekste bu karşılıkların bulunmasında şüphesiz çok rol oynamıştır.

Resimli Kitâbü'l-Haşâiş nüshalarının en eskisi Leiden Üniversite Kütüphanesinde bulunan 473(1083) tarihli yazma 380(990) tarihli bir nüshadan kopye edilmiş olup, *Materia Medica*'nın beş kitabını (Makalât) içine alır. Beş kitabı (Makalât) içine alan diğeri bir nüsha Artuklu Sultanı Necmeddin Alpi için Meyyefarkin (Silvan)'da (1152-1176) Mihran bin Mansur tarafından Süryaniceden Arapçaya çevrilmiştir. Eski yazmaların en zenginidir.

(677 bitki ve 284 hayvan figürü tasvirli). Bitki adları yer yer Süryanice ve kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Meşhed İmam Rıza Müzesi'ndedir.

Ayasofya'dan Süleymaniye Kitaplığına giden nüshada 4 ve 5. kitaplar Hüney'nin çalışmalarıdır. Kolofonda Abdullah ibn Fadl adı ve 621(1224 tarihi verilmektedir). Yüksek kaliteli minyatürleri ile bu nüsha en zengin ve mükemmel yazma olup, daha sonraki nüshaların çekirdeği olması bakımından ayrıca önem taşıyordu. Fakat Ayasofya Kitaplığında iken 31 minyatürlü sayfa kesilerek Avrupa ve Amerika'da onbeş özel ve resmî koleksiyona dağılmış sonuncu eczane minyatürü ise, 1961'den sonra çalınmıştır.

MİNYATÜRLÜ KİTABÜ'L-HAŞÂİŞ NÜSHALARI

1) Leiden Üniv. kt. 475 (1083) 227 yaprak 620 resim.

2) Artuklu Necmeddin Alpi için Meyyafarkin (Silvan) 1152-1176 277 yaprak, 677 bitki, 284 hayvan resmi Meşhed İmam Rıza Müzesi Süryaniceden Arapçaya tercüme.

3) Ayasofya'dan Süleymaniye kt. XIII. yy. ilk yarısı 192 yaprak 487 resim iki figürlü diğerleri bitki birkaç hayvan tasviri var.

4) Ayasofya'dan Süleymaniye kt. 621 (1224) 203 yaprak en önemli ve zengin kaliteli nüsha daha sonraki nüshaların çekirdeği idi. 31 minyatürlü sayfası Avrupa ve Amerika'da onbeş resmi ve özel koleksiyona dağılmıştır, tek bir figürlü minyatür içinde kalmıştır. Üç makale noksandır sonuncu Eczacı minyatürü 1961'den sonra çalınmıştır.

5) Ayasofyada Süleymaniye kt. buna benzer aynı devir 185 yaprak 294 bitki resimli sonu eksik.

6) Topkapısarayı Ahmet III kt. 626 (1229) Viyana Kodeksinden tercüme ve kopya 552 resim bitkilerde üslup birliği yoktur. Hicri ve Selefus olarak iki tarihli.

7) Topkapısarayı Ahmet III kt. 866 (1461) Arapça Hüney'nin tercümesi resimsiz, ikinci kısım aynı tekst Farsça 867 ((1462) Kolofon, başlık madalyon 869 (1464) zengin tasvirli 488 sayfa çoğu bitki resimleri yedinci makale hayvan tasvirli oldukça bol sayıda minyatürlü.

8) Topkapısarayı Ahmet III. 2127: Eser Behnam iken Musa ibn Yusuf el-Mavasili tarafından 626(1229)'da kopya edilmiştir. Paris B.N.deki yazmayı da kopya eden bu şahıs Musullu olduğundan bunlar Musul'da ya-

pılmış olmalıdır. Hem Hicri hem Süryani tarihi taşıyan eserde Süryanice yazılar da vardır? Eserin diğer yazmalardan farklı olan minyatürleri Viyana Dioskoridesi ile büyük benzerlik gösterir. 252 V'de Antik tipe uygun naturalist asma dalı yanında 80'er de satıhçı ve simetrik işlenmiş yatay mercimek dalı Antik geleneğin islâmî bir örneğini gösterir.

Ayrıca Paris Millî Kütüphane de 3, Oxford Bodleian de 1, Bologna Üniversite Kütüphanesinde, 1, British Museum'da 1 nüsha vardır.

AYASOFYA KİTAPLIĞI'NDA İKEN 3703 SAYILI 621 (1224) TARİHLİ KİTAB EL-HAŞÂİŞ MİNYATÜRLÜ YAZMASINDAN KESİLEN SAYFALARIN DAĞILDIĞI YERLER:

1) Eczane Sahnesi. 1961 Temmuz'unda çekilen bir mikrofilmde görülüyor. Ondan sonra yok olmuştur.

2) Bitki yanında doktor ve süvari New York Rockfaller Koleksiyonunda.

3) Göl kıyısında üç mantar. Washington Freer Gallery.

4) a, b Üç çeşit bitki ve kuşlar Mass. Fogg Mus., Cambridge Harvard Mus.

5) a, b Bitki, yılan ve keçi mücadelesi-Diğer bir bitki. Kansas Nelson Art Gallery.

6) Bir bitki yanında doktor. Washington Freer Gallery.

7) Beyaz üzüm ağacı. Luzern Koffler Kol.

8) Doktor ve iki hasta. Paris Vever Kol.

9) Bir ağaç üç doktor. Washington Freer Gallery.

10) Deniz manzaralı en eski İslamî minyatür. Fogg Mus.

11) Tekne içinde iki adam üzüm sıkarken üçüncü bir adam gözlüyor. New York Metropolitan.

12) Eczane Sahnesi. New York Metropolitan Mus.

13) Evde iki doktor bir hasta. British Mus.

14) Doktor ve yardımcısı ilaç hazırlarken. Baltimor Walters Gal.

15) Üç doktor ilâç hazırlarken. Brüksel Stocklet Kol.

16) İlaç hazırlayan iki doktor. Alman İlimler Akademisi Müzesi.

17) İlaç hazırlayan doktor. New York Metropolitan Mus.

18) İlaç hazırlayan iki doktor St. Louis Şehir Sanat Müz.

19) İki ağaç arasında ilaç yapan iki doktor. Louvre Mus.

20) İlaç kabı yanında iki doktor. Baston Fine Arts Mus.

- 21) Çukur kazan iki adam. Washington Freer Gal.
- 22) Üç katlı kayık ve nehir manzarası. Brüksel Stocklet Kol.
- 23) İki doktor üçüncü biri ile tartışma halinde. Brüksel Stocklet Kol.
- 24) Hastayı hacamat eden doktor ve yardımcısı. Brüksel Stocklet Kol.
- 25) Boğayı öldüren iki adam. Boston Fine Arts Mus.
- 26) Doktor ve kazan, önde hasta. Paris Vever Kol.
- 27) Ağaç altında dört âlim doktor. Settingnano Berenson Kol.
- 28) Yatakta doktor öğrencisi ile. Washington Freer Gal.
- 29) Oturan üç doktor. New York Kelekyan Kol. idi.
- 30) Ormanda iki ağaç, adamı ısırın köpek ve kılıç tutan figür. Washington Freer Gal.
- 31) Çömelmiş bir doktor akrep ve örümcek sokmasına ilâç hazırlatırken. Washington Freer Gal.

BİBLİYOGRAFYA

- BUCHTAL, Hugo, "Hellenistic Miniatures in Islamic Manuscripts", *Ars Islamica*, Bd. 7, s. 125-133, 1940.
- DIEZ, Ernst, *Die Miniaturen des Wiener Dioskurides (Dissertation)*, Wien 1903.
- DAY, Florence E., "Mesopotamian Manuscripts of Dioscorides", *Bulletin of the Metropolitan Museum of Art*, neue Reihe Bd. 8, s. 274-280, New York 1950.
- GRUBE, Ernst, "Materialien zum Dioskurides Arabicus", *Aus der Welt der Islamischen Kunst, Festschrift für Ernst Kühnel*, Berlin 1959, s. 163-194.
- WEITZMAN, K., "The Greek Sources of Islamic Scientific Illustrations", *Archaeologica Orientalia in Memoriam Ernst Herzfeld*, New York 1952, s. 244-66.